

17. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
18. Катюшко В. Адвентизм на Хмельниччині / В. Катюшко // Релігія і Церква в Подільському регіоні: історія та сучасність. – Хмельницький : Вид-во Хмельн. ін-ту регіон. управління та права, 2002. – С. 155-158.
19. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А. И. Клибанов. – М. : Наука, 1965. – 348 с.
20. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любашенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
21. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. – К. : Знання, 1998. – 271 с.
22. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – М. : Политиздат, 1985. – 448 с.
23. О состоянии сектантства и деятельности миссии в Киевской епархии за 1899 – 1900 гг. // Миссионерское обозрение. – 1901. – № 4. – С. 550-556.
24. Поліщук Ю. Д. Баптизм колись і тепер / Ю. Д. Поліщук. – Ужгород : Карпати, 1976. – 56 с.
25. Пругавин А. С. Раскол и сектантство в русской народной жизни / А. С. Пругавин. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905. – 94 с.
26. Решетников Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні / Ю. С. Решетников, С. В. Санніков. – Одеса : Богомисліє, 2000. – 230 с.
27. Сторінки історії // Волинь християнська. – 1999. – № 3. – С. 10-21.
28. Штунда на Вольни // Вольнские епархиальные ведомости. – 1902. – № 32. – С. 918-922.

In the article the changes in the social structure of the Late Protestants' Communities of the Right-Bank Ukraine at the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries are analyzed, the level of the believers' well-being is defined, the reasons for the absence of any materially grounded conflicts within the communities are elucidated.

Key words: social structure, sectarians, Baptists, peasants, workers.

Отримано: 2.09.2010

УДК 378.011.3-057(477)«1918/1919»

А. І. Павко, Л. Ф. Курило

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті здійснено спробу проаналізувати на основі вивчення наукової літератури та численних джерел і матеріалів провідні тенденції становлення й розвитку університетської педагогічної думки в Україні періоду імперії.

Ключові слова: університетська думка, тенденції, становлення, розвиток, Україна.

Вивчення історико-педагогічної літератури свідчить, що у XIX – на початку XX століття в університетах України невпинно зростав науково-педагогічний потенціал гуманітарної та природничої думки. Наукові студії доцентів і професорів східноукраїнських і західноукраїнських університетів не тільки збагачували певні напрямки, вітчизняної та зарубіжної науки, але й активно використовувалися у педагогічному процесі. Наприклад, в університеті св. Володимира за період з 1834 по 1884 рік викладачі опублікували 4122 наукові, в тому числі фундаментальні праці. На кожного викладача в середньому припадало по 18 праць [11]. Проте в імперську добу в російських університетах було закладено лише першопочатки тієї вільної науки, яка була необхідною

умовою розвитку університетів, науки, яка не залежала від зміни влади, примх часу, наука, яка сама в собі «черпала життя та розвиток і прагнула до власних, а не до ким-небудь указаних цілей» [23, с.96].

Незважаючи на бюрократичні перепони та протидію з боку офіційної влади, у XIX ст. помітних успіхів досягла загальноросійська та українська педагогічна наука. У цей період жили й плідно працювали відомі російські та українські педагоги: К. Ушинський, М. Корф, М. Пирогов, П. Каптерев, П. Юркевич, Х. Алчевська, С. Русова, Б. Грінченко. Представники прогресивної педагогічної думки Росії та України вели цілеспрямований пошук шляхів і методів подолання станового обмеження освіти та виховання, закликали до поширення освіти в середовищі народних мас, проводили в життя гуманні педагогічні ідеї, висловлювались за розширення реальної освіти, протидіяли впровадженню схоластичних методів навчання [1, с.5]. У XIX столітті, яке стало століттям швидкого прогресу багатьох галузей науки і техніки, педагогічну думку розвивали прогресивно налаштовані помірковано-ліберальні діячі, які перебували під впливом ідей Просвітництва, а потім дворянські революціонери та революційні демократи. Багато палких ідей на досить високому професійному рівні було висловлено вченими та педагогами, діячами освіти, які критично оцінювали існуючий в Росії суспільний лад [1, с.6]. На думку сучасних дослідників, саме тоді відбулось розмежування педагогічної думки за типом світоглядних позицій. Це століття породило цілу плеяду визначних педагогів, діячів освіти, мислителів. Саме в цей час відбулось створення української нації в сучасному, модерному розумінні, а, отже, і сучасної модерної педагогічної думки [36, с.56].

Університети України, які у XIX ст. стали важливими науково-методичними осередками становлення та розвитку педагогічної думки, не лише готували фахівців для держави, а й виконували важливу ідейно-виховну роль у суспільстві як центри просвітницької культури. Російський уряд, висунувши такі завдання перед університетами і здійснюючи постійний контроль за їх реалізацією, намагався викликати до життя нове покоління еліти, здатної сприйняти ідеї та програми розвитку просвіченого абсолютизму. Ось чому морально-виховні принципи освіти на початку XIX ст. здобували перевагу над утилітарно-науковими, прикладними, а гуманітарні дисципліни – над природничими.

Упродовж першої половини XIX ст. в урядових та академічних колах точилася постійна боротьба між двома основними концепціями освіти: універсальною, розрахованою передусім на формування особистості, та професійно орієнтованою, технократичною, спрямованою на підготовку головним чином професіоналів відповідних галузей знань. Якщо на початку XIX ст. домінувала перша з них, то вже в 30–40-х роках перевагу здобула друга. Паралельно з цим відбувалася диференціація різних наукових напрямків і навчальних дисциплін [47, с.62-63].

Для розуміння загальних рис та особливостей становлення й розвитку науково-педагогічної думки в університетському середовищі у XIX столітті важливо враховувати основні тенденції наукових досліджень тогочасної університетської професури. Більше того, на початку XIX ст. однією з прикметних рис наукової діяльності харківської професури був їх просвітницький енциклопедизм. Кінець XVIII – перша половина XIX століття стали періодом так званої Другої глобальної наукової революції, що визначила собою перехід від синкретичної до дисциплінарно організованої науки [35, с.161-162].

Її науково-педагогічний потенціал відзначався широтою інтересів, універсалізмом і синкретичним характером фахових знань. Мето-

дологічною основою наукового енциклопедизму була просвітницька філософія, котра на початку XIX ст. вважалася Наукою наук, ключем до знань і властивостей людини та громадянина нового типу. Панування філософії значною мірою визначало специфіку формування гуманітарних й природничих наукових знань.

Ще однією особливістю наукової діяльності перших харківських професорів було те, що вона фактично зводилася до навчальної та просвітницько-популяризаторської роботи. Опубліковані ними підручники, посібники, лекційні курси, промови, дисертації тощо виступали в якості самостійних наукових досліджень. Тому найкращі викладачі, автори навчальних посібників і підручників, вважалися, як правило, науковцями.

Вивчення історії розвитку національної університетської педагогічної думки передбачає, насамперед, висвітлення ідейно-змістовного аспекту. Сутність його полягає у висвітленні еволюції світоглядної моделі педагогічної думки й освіти, процесів розвитку та зміни в педагогічних поглядах і свідомості їх носіїв [22, с.8-9].

Підкреслимо, що університетська педагогічна думка, її генеза перебувають у контексті розвитку української гуманітарної думки. Пізнання духовно-інтелектуальних, наукових та освітніх традицій України імперської доби важливі як із погляду історичного пізнання, прагнення визначити власні світоглядні позиції, розкриття невідомих чи малодосліджених процесів зазначеного періоду в науці, освіті, вихованні, повернення в історико-педагогічний контекст цілих періодів і пластів розвитку просвітницьких, виховних і дидактичних ідей [20, с.5]. До того ж, особливістю становлення педагогічної думки в університетах України протягом першої половини XIX ст. було те, що вона входила до структури філософського знання і за змістом і структурою була філософсько-педагогічною.

Відзначимо, що з перших днів свого існування Харківський університет став центром передової наукової та філософської думки в Україні. Філософія була обов'язковим предметом для студентів університету. До її офіційного курсу входили: логіка (чиста і прикладна), психологія, метафізика, етика і історія філософії, природне право та естетика. Їх читали у перші роки латинською мовою від 6 до 9 годин, а з 1812 року – 12 годин на тиждень [29, с.108].

У процесі вивчення філософських дисциплін, які були поставлені на серйозну наукову основу, в Харківському університеті найбільш виразно виявилась тенденція до втілення ідей німецьких просвітителів, що мали значний вплив на розвиток освітніх течій. У поширенні ідей німецької класичної філософії важлива роль належала професору теоретичної і практичної філософії І. Шаду – представнику діалектичної філософії, автору навчальних посібників, філософських трактатів і публіцистичних творів. Під час «філософсько-наукових занять» І. Шад активно пропагував ідеї І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга [46, с.17]. Зокрема, праця І. Канта «Про свободу» була, за визнанням самого харківського професора, «справжнім сонцем для нього» [46, с.13]. У своїх основних наукових працях і промовах «Чиста логіка» (1812), «Природне право» (1814), «Про верховну мету людини» (1806 р.), «Про повернення свободи Європі» (1814) І. Шад виклав власну філософську систему [4, с.79]. За твердженням автора, вона полягала в тому, щоб «покласти тверду і неперушну основу важливим і святим істинам – існуванню бога, свобода людської волі та безсмертя людської душі» [3, с.89]. І. Шад намагався не тільки примирити науку і віру, а й поставити на перше місце розум людини, в якому розкривається її божественна природа. «Закон розуму, – стверджував професор, – поняття верховного узгодження, яке скрізь

і завжди потрібно виконувати» [48, с.41]. Виходячи з цієї тези, І. Шаду своїх філософських творах намагався довести, що громадянське суспільство повинно всіма засобами прагнути до мудрості, до свободи, що «керується розумом», до воли, яка зве суспільство до «дій, гідних людини», до досягнення лише тієї мети, що «поставлена розумом» [3, с.141].

Концептуальні ідеї харківського професора І. Шада та його послідовників, які спиралася на соціальну філософію І. Канта, його теорію морального виховання, було покладено в основу вітчизняних філософсько-педагогічних концепцій. Становлення педагогічної думки у Харківському університеті в умовах синкретичного характеру наукових знань було пов'язано з розвитком гуманітарних та природничих дисциплін. Диференціація наукових дисциплін і напрямків тут окреслилася на межі 30–40-х років XIX ст.

До цього часу університетська наука не мала самостійного характеру і підпорядковувалася потребам навчального процесу та популяризації наукових знань. Професори, які вважалися фахівцями у певних галузях наук, зосередилися в основному на виданні підручників та навчальних посібників. Зокрема, посібники з історії і теорії російської літератури були написані першим ректором університету професором І. Рижським. За повнотою інформації, ґрунтовністю та чіткістю викладання літературного матеріалу три його книги «Вступ до курсу словесності», «Досвід риторики» та «Наука віршування», за відгуком сучасників, «були для свого часу явищем дійсно видатним» [46, с.50]. Зазначені праці мали «велику науково-педагогічну цінність» і довгий час користувалися значною популярністю у вищих навчальних закладах, є тому числі і в університетах [46, с.50].

Європейському рівню розвитку математичної науки відповідали наукові праці з математики професора Т. Осиповського [2, с.667–668], який був «красою та гордістю фізико-математичного факультету» [4, с.79], здобув науково-педагогічне визнання завдяки опублікованому на початку XIX ст. «Курсу математики» в 3-х томах. На думку фахівців, «Курс математики» Т. Осиповського «можна було поставити в один ряд з кращими іноземними посібниками того часу» [4, с.79].

З перших років функціонування Харківського університету його професори, крім фахових досліджень, вели творчі пошуки змісту, форм і методів роботи, спрямованих на науково-педагогічну підготовку студентів, підвищення рівня викладання дисциплін педагогічного та методичного циклів. Перші посібники з педагогіки розробив та опублікував професор Х. Роммель: «План та правила навчання і викладання в педагогічному інституті» (1811 р.) та курс лекцій «Дидактика і методика» (1812 р.) [30, с.15]. Спираючись на власний доробок? Х. Роммель «викладав педагогічні науки теоретично і практично». Досліджуючи зміст навчального процесу, він особливого значення надавав науковим засадам і принципам викладання університетських дисциплін. Х. Роммель підкреслював, що зміст університетської освіти значною мірою залежить від наукового рівня підготовки наставника, його моральних якостей, педагогічної майстерності. Розробляючи науково-педагогічні вимоги до процесу навчання, вчений важливу увагу приділив засобам раціональної організації науково-пошукової діяльності майбутніх вчителів, розвитку їх самостійного мислення, виробленню умінь і навичок дослідницької роботи [28, с.27].

Плідний внесок у розробку питань науково-педагогічної підготовки викладацьких кадрів в університеті зробив професор А. Валицький, який у 1839–1840 рр. склав «Програму-конспект курсу педагогіки» [28, с.29]. Дослідження змісту теоретичної науково-педагогічної підготовки

студентів продовжив перший завідувач кафедри педагогіки професор М. Лавровський. У 1854 р. в Харкові була опублікована монографія М. Лаврівського про історію народної освіти від запровадження християнства у Київській Русі до правління імператора Петра I, про зміст та обсяг навчання у російських закладах освіти [15]. Висвітлюючи процеси еволюції російської освіти, професор критично дослідив історичні літописи, праці візантійських і західноєвропейських авторів. У рецензії на дослідження, вказувалося на те, що використані в ньому матеріали «розглянуті з усіх боків з проникливістю натураліста, озброєного мікроскопом» [34, с.1-8]. Ретроспективні аспекти розвитку освіти в Росії висвітлено в іншій науково-педагогічній праці М. Лавровського, в якій здійснено ґрунтовний аналіз праць імператриці Катерини II, присвячених питанням освіти та виховання [16].

Слід зазначити, що університетська педагогічна думка першої половини XIX століття висувалась переважно в руслі російської ідеології, якій були притаманні гуманістична, загальнодемократична ідеологія, висування на чільне місце православ'я як домінанти духовного життя і освіти. Ідеали православ'я стали ідеалами моральності, а освіта асоціювалась з абсолютистським управлінням й ідеєю підкорення авторитетам, народність була адекватна патріархальності з ідеалізацією простого життя [36, с.56].

Друга половина XIX – початок XX століття стали кульмінаційним періодом у розвитку загальноросійської педагогічної думки, коли було поставлене питання про знання, якими повинен володіти педагог. Крім наукових знань, необхідних вчителю для передавання своїм учням, викремлюються спеціальні знання щодо процесів навчання та виховання, знання, які дозволяють вчителю більш успішно впливати на своїх вихованців [13, с.84].

Важливе значення для розуміння дидактичних проблем навчально-виховного процесу мала, зокрема, низка праць М. Лавровського на шпальтах часопису Міністерства народної освіти. В одній з них, проаналізувавши сутність та умови успішності педагогічного процесу, автор зробив наголос на навчанні не як «механічній праці», а діяльності, яка передбачає «любів до справи, участь серця та повну щирість» викладачів [14, с.109]. На думку вченого, важливими принципами педагогічного процесу виступали: 1) повна компетентність викладачів; 2) всебічне знання ними сучасних дидактичних вимог; 3) добросовісність; 4) дружелюбність і постійне прагнення викладачів всіма засобами сприяти успіху справи [14, с.109].

Важливе значення науково-педагогічних ідей виявилось у тому, що учасники обговорення «Проекту положення для підготовки вчителів для гімназій та протогімназій» (1865 р.) визнали необхідність мати при кожному університеті ординарного професора педагогіки для ознайомлення студентів з важливими питаннями теорії педагогіки та дидактики. Викладачі усвідомлювали гостру потребу в ґрунтовній теорії і не могли обмежуватися лише власним освітнім практичним досвідом. У контексті обговорюваних проблем, педагогіка розглядалась як наука, яка заслужувала значної уваги з боку кожної освіченої людини [21].

Якщо до середини XIX ст. у підготовці педагога домінували переважно наукові знання і увага концентрувалась на змісті того матеріалу, який викладач повинен передавати студентам, то з другої половини XIX століття у підготовку майбутнього вчителя поступово впроваджуються науково-педагогічні знання, активно обговорюється питання їх змісту.

Важливе місце у становленні педагогіки як науки належить професору філософії університету св. Володимира, одному з фундаторів універ-

ситетської науково-педагогічної та філософської думки С. Гогоцькому. У своїй багатосторонній науково-педагогічній діяльності вчений органічно поєднував «філософське пізнання з глибоким розумінням педагогічних і дидактичних питань» [39, с.24]. Заслужене наукове визнання С. Гогоцькому принесла його фундаментальна праця «Філософський лексикон», яка стала першою філософською енциклопедією в Російській імперії. Не менш важливу науково-пізнавальну цінність мали інші філософські дослідження С. Гогоцького, зокрема монографії «Критичний огляд філософії Канта», «Про характер філософії середніх віків», «Філософія XVII та XVIII століття та її відношення до освіти» [39, с.24].

Особливе місце в науковому доробку С. Гогоцького посідають праці з теорії та історії педагогіки, серед них: «Вступ до педагогіки», «Про історичний розвиток виховання та навчання у стародавніх народів», «Про розвиток пізнавальних здібностей» [39, с.24]. Аналізуючи розвиток історико-педагогічних знань, автор розглядав їх у контексті філософських вчень Платона, Аристотеля, Ксенофонта, Плутарха, а також позитивно оцінював розвиток педагогічної теорії та науки в Німеччині, Англії, Франції. Підкреслював творчий характер «російських педагогічних творів як перекладних, так і самостійних, або принаймні складених під впливом якої-небудь педагогічної школи» [10, с.225].

У своїй історико-педагогічній праці «Про відмінності поміж вихованням та освітою в стародавні й нові часи» С. Гогоцький провів історико-порівняльний аналіз системи виховання у греків в античний період та епоху нової історії. Аналітична спрямованість цього дослідження визначається характеристикою негативних та позитивних особливостей античної освітньої системи у співвідношенні з сучасним автору часом. Серед негативних сторін професор виділив, наприклад, такі: відсутність наукової концепції виховуючої освіти; відсутність сімейного виховання; домінування словесної освіти. Поряд з цим, вчений вказав на негативні риси і сучасної системи освіти, зокрема, штучне роз'єднання гуманітарних (класичних) і природничих (реальних) дисциплін, занепад естетичного виховання тощо. Водночас розглядав античну педагогічну спадщину як важливе джерело історико-педагогічного досвіду і можливість використання його окремих елементів та актуальних ідей у формуванні модерної освітньо-виховної системи.

Чільне місце у його педагогічній спадщині посідає теоретико-методологічна праця «Короткий огляд педагогіки або науки виховної освіти», надрукована в газеті «Університетские известия». В ній розглянуті такі принципово важливі питання, як: зміст і структура педагогіки як науки; сутність, мета, форми та методи навчання. На його думку, складовими частинами педагогіки є: історія педагогіки, дидактика та вчення про виховання [7, с.10, 19].

Значення історії педагогіки в системі науково-педагогічного знання він убачав у тому, що вона дає змогу пояснити поступове удосконалення педагогічної теорії і практики, послідовні зміни в її розвитку [40, с.10]. Розуміючи процес навчання як «сукупність формальних умов, необхідних для досягнення мети навчання» [41, с.57], С. Гогоцький виокремив три структурні компоненти: план або послідовний порядок у розвитку предмета навчання, форми навчання і способи навчання [41, с.59]. Підкреслив, що зміст предмету викладання полягає у довготривалому, поступовому, еволюційному русі понять, суджень, висновків, які в кінцевому підсумку повинні висчерпати цей зміст [41, с.58]. Основними у навчанні він вважав аналітичний і синтетичний методи, реалізація яких здійснювалась в усній та письмовій формі. У свою чергу, усну форму навчального процесу поділяв на дві різновидності: еротематичну або

питальну та акроаматичну чи монологічну або догматичну. Перша форма навчання полягала в тому, що викладач запитує, а той, хто навчається, повинен давати відповіді на поставлені запитання. Особливістю іншої форми навчання було те, що педагог протягом певного часу подавав навчальний матеріал, а слухачі його засвоювали [41, с.73, 77]. У С. Гогоцького акроаматична форма навчання вища від психічної, оскільки була розрахована на значну підготовку слухачів і не вимагала постійного пояснення матеріалу викладачем, а також на здатність студентів до тривалого зосередження уваги [41, с.79].

Суттєвим внеском С. Гогоцького у розвиток університетської педагогічної думки стало опублікування підручника з педагогіки, в якому «кожне положення педагогічної істини викладено стисло, струнко, з логічною точністю та послідовно впливає одне з іншого» [6]. У підручнику були досить чітко визначені завдання освітнього виховання, вказані його відмінності від освіти взагалі. Автор підкреслив, що основним і єдиним предметом виховання може бути тільки індивід, здатний до самопізнання, до самодіяльності і до самоосвіти. Саме ці «майбутні досконалості» визначали мету виховної освіти [6]. Розкриваючи зміст і значення основних дидактичних принципів і правил навчання для глибокого розуміння «природи психічного життя людини», С. Гогоцький акцентував увагу на тому, що «краще мати небагато правил, проте точних, конкретних, зрозумілих для виконання і таких, які перебувають у гармонії з сутнісною природою людини» [6]. Потрібно відзначити, що ґрунтовна праця при наявності у той період переважно «незадовільних підручників з педагогіки» була потужним стимулом для активізації науково-педагогічної думки викладачів університетів.

Важливе значення для розвитку університетської педагогічної думки другої половини XIX ст. мають педагогічні ідеї та погляди у сфері вищої освіти М. Пирогова, який приділяв особливу увагу навчальній та науковій діяльності Київського університету. Не випадково його називали «головним професором університету» [26, с.27]. Своєю діяльністю вчений зробив вагомий внесок в історію вітчизняної науки та освіти. Його ідеї плідно вплинули на розвиток гуманістичної педагогічної теорії та практики. Характеризуючи педагогічний доробок М. Пирогова, К. Ушинський писав: «Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям і онукам і бездоганним шляхом якої можемо вести сміливо наші молоді покоління. Нехай наша молодь дивиться на цей образ – і майбутнє нашої вітчизни буде забезпечено» [43, с.181].

Відзначимо, що у творчій спадщині непересічного вченого, блискучого педагога важливе місце посідають глибокі ідеї, думки, присвячені аналізу університетської освіти як самостійної галузі науково-педагогічних знань. Важливих аспектів окресленої проблеми прямо чи опосередковано М. Пирогов торкається в таких статтях як: «Чого ми бажаємо?», «Погляд на загальний статут наших університетів», «Університетське питання», «Листи із Гейдельбергу», «Про перетворення Одеського рішельєвського ліцею в університет».

Високо оцінюючи значення університетів у громадсько-педагогічному та інтелектуальному житті України, він у статті «Університетське питання», підкреслював, що «пряме призначення наших університетів, – бути маяками, розливати світло на великі простори і тому стояти високо та світити» [27, с.353]. На його думку, їх головне стратегічне завдання полягало «у розвитку таланту і самостійної особистості» [27, с.164]. Рівень розвитку науки та освіти в університетах М. Пирогов розглядав в якості кращого барометра суспільного розвитку країни. Підтвердженням цих слів може служити його глибоко прониклива дум-

ка про те, що «суспільство відбивається в університеті як у дзеркалі та перспективі» [27, с.385].

В організації навчально-виховного процесу в університетах М. Пирогов значну увагу приділяв змісту та методам навчання. Він закликав викладачів розвивати у студентів самостійність мислення шляхом заучення до науки, до «методу та механізму, яким сучасна наука рухається до її результатів» [26, с.319]. Всім іншим, вважав педагог, студент оволодіє сам.

Намагаючись зберегти в чистоті дух справжньої університетської освіти, М. Пирогов у своїх педагогічних статтях розробив програму «докорінного та ґрунтового реформування університетів». Потреба в такій програмі була обумовлена гостротою університетського питання в Росії, у тому числі і в Україні, тією обставиною, що в університетах країни домінував службово-освітній напрям, досить значними були вияви бюрократизму, корпоративності, філантропії. Вироблена вченим програма реформаторських заходів розвитку університетської системи освіти містила такі важливі елементи, як: децентралізацію, автономію університетів; органічний зв'язок наукового, прикладного та навчального напрямків їх діяльності; гласність, колегіальність, вільну конкуренцію при присудженні вчених ступенів і звань; покращення матеріального побуту професорсько-викладацького складу поряд із дотриманням ними моральних принципів у науково-педагогічній діяльності. «Хто не зробив самовдосконалення головним завданням життя, – підкреслював М. Пирогов, – того і забезпечене існування не зможе втримати на науковому шляху» [26, с.327]; врахування університетом суспільної думки студентів; активну протидію незаконним, антинауковим, аморальним виявам діяльності університетів тощо. Важливою ж передумовою перебудови університетської освіти, на його думку, повинно було стати розуміння та сприяння поширенню знань «про значення університету в суспільних відносинах» кожною освіченою людиною [26, с.384].

Потрібно підкреслити, що сміливі, продуктивні концептуальні ідеї відомого вченого та педагога про зміст та особливості університетської освіти, осяяні непохитною вірою у силу інтелекту людини, її моральність, мають важливе теоретико-пізнавальне та практичне значення у справі модернізації вищої освіти України в контексті європейських стандартів і принципів Болонського процесу [25].

Суттєвий вплив на розвиток університетської педагогічної думки в імперську добу мали концептуально-методологічні погляди у царині педагогіки її корифея К. Ушинського. Відомо, що період півної його науково-педагогічної і практичної педагогічної діяльності співпав із бурхливим розвитком світової науки, зокрема педагогіки. Наприкінці ХІХ ст. найбільш відомі педагоги світу вели дискусії про те, що ж таке педагогіка? Чи є вона самостійною наукою? У чому особливості педагогіки як науки? Які зв'язки педагогіки з іншими науками? [8, с.85].

У своїх наукових працях К. Ушинський заклав міцний фундамент педагогічної науки, чітко визначив її мету і завдання. У статті «Про користь педагогічної літератури» він переконливо показав, що педагогіка є самостійною галуззю наукового знання, у якій органічно поєднуються вивчення теорії і практики. «Пуста, ні на чому не обґрунтована теорія, – писав він, – виявляється такою ж ні на що не придатною річчю, як факт або досвід, з якого не можна вивести ніякої думки, якому не передує і за яким не йде ідея. Теорія не може відмовитися від дійсності, факт не може відмовитись від думки» [42, с.10].

Особливу науково-пізнавальну цінність має основна робота К. Ушинського «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної ан-

тропології», яка розглядалася як підручник з педагогіки. У цьому фундаментальному дослідженні здійснено методологічне обґрунтування педагогіки, розкрито її місце серед інших наук. За своїми загальними підходами, глибиною та масштабністю бачення людини як предмета виховання «Педагогічна антропологія» і зараз зберігає значення класичного зразку для наукової педагогіки [44, с.5]. Розкриваючи методологічні підходи до ґрунтовного і всебічного вивчення людини, вчений наголошував на значенні науково-педагогічних знань: «Якщо педагогіка хоче виховати людину у всіх відносинах, – писав вчений, – то вона повинна насамперед пізнати її також у всіх відносинах» [44, с.15].

Такою методологічною позицією у вивченні людини – предмета виховання – К. Ушинський суттєво відрізнявся від більшості його сучасників, педагогів та психологів. Методологія педагога окреслила шлях подолання традиційних підходів, при використанні яких педагогічні явища розглядалися через призму окремих метафізичних учень [9, с.82].

Педагогічні ідеї М. Пирогова та К. Ушинського, які мали методологічне, концептуальне спрямування, стали могутнім імпульсом для розвитку науково-педагогічної думки в східноукраїнських університетах.

У другій половині XIX – на початку XX ст. в якості одного з авторитетних науково-методичних центрів вивчення педагогічної думки стає Новоросійський університет. До плеяди відомих вчених-педагогів Півдня України і, зокрема, Новоросійського університету належав професор М. Ланге. У своїх працях він висловлював серйозну занепокоєність відсутністю ґрунтовних досліджень з педагогіки, вказував на те, що «сучасна педагогіка як наука, перебуває в надзвичайно хаотичному стані» [11, с.44]. Він вважав, що у педагогіці потрібно активно застосовувати експеримент, а розвиток педагогічної теорії і практики повинен базуватися на «науковій розробці питань педагогіки» [18, с.37].

Одним з першочергових завдань становлення педагогіки як наукової та навчальної дисципліни професор М. Ланге вважав створення колективними зусиллями наукових співробітників і педагогів-практиків системи в педагогічній науці. На його думку, педагогіка є суспільною наукою, яка необхідна і має принципово важливе значення для життя громадян. Педагогіка, у його розумінні, є «теорією таких суспільних союзів, як: преса, вища та середня школа» [18, с.38]. Подібно М. Пирогову та К. Ушинському, М. Ланге розглядав педагога як центральну фігуру навчально-виховного процесу і закликав стимулювати його творчу думку, проймається довірою до нього та педагогічного колективу. Професор наполягав на тому, що викладач повинен об'єднати освітню і виховну роботу, розвивати власне теоретичне пізнання, безпосередньо удосконалюючи методику своєї роботи, оскільки науковий підхід до проблеми освіти і виховання передбачає безпосередній і потужний вплив особистості викладача на слухачів [18, с.38]. М. Ланге був переконаний, що педагогіка – це соціальна наука, яка має виходити з життя й базуватися на соціологічних дослідженнях. Він виступив прихильником соціальної педагогіки, високо оцінюючи її фундаторів, зокрема, П. Наторпа [38, с.542].

Потрібно звернути увагу також на те, що М. Ланге у 1899 р. заснував педагогічний відділ Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. Згідно статуту педагогічного відділу, його метою було обговорення питань, які пов'язані з викладанням історико-філологічних предметів у навчальних закладах [17, с.IV]. У рамках діяльності цього відділу вчений порушив питання про реформу школи. Основні вимоги щодо її реформування було викладено у доповідній записці, складеній від імені педагогічного відділу товариства й

подану до Ради міністрів. У цьому документі зверталась особлива увага на те, що головною перешкодою розвитку середньої освіти в країні є «бюрократичний, а не педагогічний режим», а також низький рівень «педагогічної освіти та педагогічних інтересів» викладачів [19, с.3].

У формуванні науково-педагогічних традицій Новоросійського університету наприкінці XIX – початку XX ст. чільне місце належить також його професору О. Маркевичу. Високо поцінуючи О. Маркевича як людину, педагога, вченого та громадського діяча, один із сучасних дослідників його наукової та освітньої діяльності відзначав: «Олексій Маркевич високо тримав прапор університетської науки, працював для освіти до самопожертви, справді поєднавши і виразивши ідеал істинного служителя науки і невтомного сіяча знань» [33, с.67]. Крім глибоких історичних досліджень, його перу належить низка науково-педагогічних публікацій. Зокрема, О. Маркевич надрукував історико-педагогічну розвідку, присвячену 25-річчю Новоросійського університету, статтю про стан вищої жіночої освіти на півдні України, історичний нарис про попередника Новоросійського університету – Рішельєвський ліцей [32, с.45].

Вивчення історико-педагогічної літератури свідчить, що характерною особливістю університетської педагогічної науки на початку XX ст. було виникнення двох протилежних тенденцій у розвитку педагогічної думки – диференціації та інтеграції, а також чітко окреслена їх орієнтація на здобутки європейських фахівців у галузі педагогічних знань. Професори і доценти вітчизняних університетів були переконані в тому, що теоретичні ідеї і принципи педагогіки розроблялись у Німеччині. Під сильним впливом іноземної педагогіки перебували, зокрема, вчені Київського університету. Свідченням цього стала публікація праці німецького професора В. Рейна «Очерк педагогики» за редакцією приват-доцента університету С. Ананьїна. У передмові до неї С. Ананьїн високо оцінив досягнення зарубіжної педагогічної думки, натомість внесок вітчизняних дослідників у розвиток педагогічної науки залишився ним непоміченим [10, с.225]. Його лекційні курси з педагогіки в основному були побудовані на працях Г. Циглера, П. Монро, Ф. Ге [24, с.6]. Значним досягненням педагога стала монографія «Інтерес у вченні сучасної психології та педагогіки», присвячена критичному аналізу зарубіжних наукових концепцій і їх ролі та значення інтересу у вихованні і навчанні. Вперше в історії вітчизняної педагогіки С. Ананьїн ґрунтовно проаналізував світовий доробок із психолого-педагогічної проблеми інтересу, провівши порівняльне дослідження різних за теоретичними і практичними напрямками наукових течій, склав класифікацію останніх. Зазначена монографія лягла в основу магістерської дисертації С. Ананьїна, захищеної у 1915 р. в Київському університеті [37, с.212]. Серед інших його творів варто згадати такі нариси і статті: «Детские идеалы» (1911), Педагогический словарь-справочник (1912), «Очерки по педагогике средней школы» [20, с.218].

Процес осмислення історії освіти та педагогічних ідей на початку XX ст. отримав відображення в узагальнюючій праці приват-доцента Київського університету О. Селіхановича «Історія педагогіки на Заході та в Росії» (К, 1917). Автор, визначаючи предмет історії педагогіки, підкреслив, що історико-педагогічна наука «вивчає як змінювались виховання та освіта, як розвивалась педагогічна думка у провідні періоди розвитку суспільства» [31, с.5]. У монографії проаналізовано зв'язок історії та теорії педагогіки, показано закономірності вивчення педагогічних систем у різних країнах, сформульовано загальнотеоретичні принципи вивчення вітчизняного історико-педагогічного процесу.

У другій половині XIX ст. відбувається становлення педагогіки як самостійної наукової дисципліни у Львівському університеті. Декілька навчальних посібників з педагогіки підготував професор І. Бартошевський. Важливою подією у науково-педагогічному житті Львівського університету стало опублікування ним у 1891 р. підручника «Педагогія руска або наука о воспитаню». У вступі, який містить короткий історичний огляд розвитку педагогічних ідей, вчений обґрунтував тезу про те, що педагогіка є наукою про виховання підростаючого покоління. На думку автора, виховувати – це «значить розвивати вроджені духовні і тілесні сили людини відповідно до її призначення і мети. Без знання того призначення, без знання законів розвитку людини виховати її неможливо» [5, с. 3].

Аналізуючи в контексті завдань соціальної педагогіки виховні системи Руссо, Канта, Гербарта, І. Бартошевський дійшов висновку, що жодна із нехристиянських педагогічних систем не може бути основою ґрунтового виховання. Його може забезпечити лише виховання християнське, яке включає також і ті завдання, які ставлять перед собою нехристиянські освітні системи. Предметом виховання автор першого українського підручника з педагогіки вважав дитину, її тіло і душу. На його думку, для успіху у вихованні педагог повинен пізнати природу та індивідуальність дитини, вести за нею психологічні спостереження, узагальнювати та аналізувати його практичні результати. У своїй праці професор проводив думку про те, що метою духовно-морального виховання є мислення, почуття і бажання вихованців. Серед почуттів у підростаючого покоління дослідник звернув особливу увагу на формування у нього любові до вітчизни.

Отже, здійснений нами аналіз історико-педагогічної літератури дозволив виокремити пріоритетні тенденції у становленні та розвитку університетської педагогічної думки в період XIX – початку XX ст. До них слід віднести: 1) формування у першій половині XIX ст. наукових засад педагогічної думки в університетах України шляхом входження її до структури загально-філософського знання; 2) орієнтація університетської педагогічної думки в цей період на загальноросійські ідеологічні доктрини (православ'я, самодержавство, народність); 3) виокремлення в дослідженнях університетських викладачів теоретичних проблем педагогіки та дидактики (др. пол. XIX ст.); 4) початок розмежування в цей період педагогічної думки за типом світоглядних позицій та формування у ній національно орієнтованого напрямку; 5) інституціоналізація педагогічних та історико-педагогічних досліджень в східноукраїнських та західноукраїнських університетах (др. пол. XIX – початку XX ст.).

Таким чином, протягом XIX – початку XX ст. університетська педагогічна думка пройшла складний, суперечливий шлях еволюції від синкретичного, загальнофілософського характеру науково-педагогічних знань до отримання педагогікою статусу самостійної галузі гуманітарної науки.

Список використаних джерел:

1. Антология педагогической мысли России первой половины XIX в. (до реформ 60-х гг.) / Сост. П.А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1987. – 558 с.
2. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета / Д. И. Багалей. – Т. 1. – С. 667-668.
3. Багалей Д. И. Удаение профессора И. Е. Шада / Д. И. Багалей. – Х.: Тип.-лит. Зильберберга, 1899. – 147 с.
4. Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х.: Тип. ун-та, 1906. – 329 с.

5. Бартошевський І. Педагогія руська або наука о воспитанію. – Львів, 1891.
6. Библиографическая заметка / Краткое обозрение педагогики проф. С. Гогоцкого. – Вип. I-II // Киевлянин. – 1884. – 25 сент.
7. Гогоцкий С. Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования / С. Гогоцкий // Университетские известия. – 1879. – № 1. – С. 10-19.
8. 20 видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки / А. М. Бойко (ред.) – Полтава: ПДПУ, 2002. – 452 с.
9. Егоров С. Ф. Методологические идеи К. Д. Ушинского в процессе обретения педагогикой статуса науки / С. Ф. Егоров // Педагогика. – 1999. – № 6. – С. 75-83.
10. Історія Київського університету. – К.: Вид-во ун-та, 1959. – 454 с.
11. Історія Одеського університету (1865 – 2000). – Одеса: Астропринт, 2000. – 226 с.
12. Киевлянин. – 1884. – 8 сент.
13. Курилова Т. Н. Педагогическая подготовка учителя в России: историографический анализ / Т. Н. Курилова // Советская педагогика. – 1991. – № 11. – С. 81-86.
14. Лавровский Н. Об осмотре низших учебных заведений директорами училищ / Н. Лавровский // ЖМНП. – 1861. – Ч. 110. – С. 109.
15. Лавровский Н. А. О древнерусских училищах: Рассуждение директора славяно-русской филологии / Н. А. Лавровский. – Х., 1854.
16. Лавровский Н. А. О педагогическом значении сочинений Екатерины Великой / Н. А. Лавровский. – Х., 1856.
17. Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса: Б. и., 1900. – Т. 5.
18. Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса: Б. и., 1900. – Т. 8.
19. Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса: Б. и., 1906. – Т. 15.
20. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX. Хрестоматія / Упоряд. А. Д. Березовська, Ю. І. Шаповал, В. А. Греченко та ін. – 2003. – 448 с.
21. Материалы по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий. – СПб.: Тип. Краевского, 1865. – 90, 64 с.
22. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навч. посіб. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 302 с.
23. Никонов С. П. Университетские реформы в России / С. П. Никонов // Вестник права. – 1901. – № 10. – С. 88-96.
24. Обозрение преподавания на 1914–1915 учебный год с приложением расписания лекций. – К., 1914.
25. Павко А. Університетська освіта: її зміст та особливості в прочитанні М.І. Пирогова / А. Павко, Л. Курило // Освіта. – 2005. – 6-13 липня.
26. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок / Н. И. Пирогов. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
27. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Вводная статья проф. В.З. Смирнова / Н. И. Пирогов. – М., 1953.
28. Попова Л. Педагогічна підготовка викладацьких кадрів у Харківському педагогічному інституті в XIX–XX ст. / Л. Попова // Слобожанщина. – 2001. – № 20. – С. 20-27.
29. Почапський А. М. Філософія в Харківському університеті у першій чверті XIX ст. / А. М. Почапський // Філософська думка. – 1971. – № 3. – С. 102-108.
30. Роммель Х. Ф. Пять лет из истории Харьковского университета. Воспоминания профессора Роммеля / Х. Ф. Роммель. – Х.: Унив. тип., 1868. [6], XIV. – 111 с.
31. Селіханович А. Історія педагогіки на Западі і в Росії / А. Селіханович. – Пт. – К, 1917. – 272 с.
32. Синявська О. О. Історик Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність: Монографія / О. О. Синявська. – Одеса: Астропринт, 2003. – 116 с.
33. Синявский А. А. И. Маркевич – историк Новороссийского края // Синявский А. С. Вибрані праці. – К., 1993.
34. Срезневский И. И. Рецензия на сочинение Н.А. Лавровского «О древнерусских училищах» / И. И. Срезневский // Отечественные записки. – 1856. – № 1. – С. 1-8.

35. Стёпин В. С. От классической к постнеклассической науке (изменение оснований и ценностных ориентаций) / В. С. Стёпин // Ценностные аспекты развития науки. – М., 1990. – С. 161-162.
36. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – 68 с.
37. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 Кн. – Кн.1: навч. посіб. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.
38. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 Кн. – Кн. 2: навч. посіб. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
39. Университеты // ЖМНП. – 1868. – Ч. 137. – С. 24.
40. Университетские известия. – 1879. – № 1. – С. 10-14.
41. Университетские известия. – 1879. – № 2. – С. 57-79.
42. Ушинский К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад шк., 1983. – Т. 1. – 359 с.
43. Ушинский К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х тт. / Редкол. В. М. Столетов (голова) та ін. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 1. – 347 с.
44. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения. – В 6 т. Т. 5. (Сост. С. Ф. Егоров) / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1990. – 528 с.
45. Учёные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / Под ред. проф. Д. И. Багаля и проф. И. П. Осипова. – Х.: Изд-во ун-та, 1911. – 280 с.
46. Халанский М. Г. Опыт истории историко-филологического факультета Императорского Харьковского университета. – Х.: Изд-во ун-та, 1906. – 209 с.
47. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. В. Кравченко та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 752 с.
48. Шад И. Е. О верховной цели человека. Речь, говоренные на торжественном годовом собрании императорского Харьковского университета 30 августа 1806 г. – Х., 1806. – С. 41-48.

An attempt to analyze the leading tendencies of incipience and development of university pedagogical thought in Ukraine during Empire period is made in the article.

Key words: *university thought, tendencies, incipience, development, Ukraine.*

Отримано: 17.02.2010

УДК 94(47)«17»

Л. Ю. Посохова

ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ У ПРАВОСЛАВНИХ КОЛЕГІУМАХ УКРАЇНИ ХVІІІ ст.¹

У статті ставиться завдання реконструкції навчальних програм та посібників з німецької та французької мов, які вивчали у православних колежіумах України ХVІІІ ст. Робиться висновок про те, що у колежіумах відбувалося засвоєння освітніх традицій гуманістичної школи Європи. У викладанні мов активно використовували досвід та творчі напрацювання викладачів європейських навчальних закладів.

Ключові слова: *історія освіти, православні колежіуми, іноземні мови.*

У ХVІІІ ст. в Україні існували й успішно діяли Чернігівський, Харківський та Переяславський колежіуми. Модель православного колежіуму сформувалася у ході трансферу і адаптації форми «латинської школи» загальноєвропейського зразку, зокрема такого його різновиду, як езуїтський колежіум. Проблеми культурного трансферу у контексті історичних зв'язків між різними культурами та субкультурами набули останнім часом неабиякої актуальності. Відповідно, до програм дослі-

¹ Дослідження здійснене за підтримки Німецького Історичного Інституту (м. Москва) та німецького Фонду ім. Герди Хенкель (GERDA HENKEL STIFTUNG).